

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

24 червня 2015 р. на кафедрі історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відбувся *міжкафедральний круглий стіл*, присвячений діяльності великого київського князя Ярослава Мудрого, ім'я якого носить Університет. У роботі круглого столу взяли участь члени кафедр культурології та теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Відкрив засідання круглого столу проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого професор, д-р юрид. наук А. П. Гетьман, який зазначив, що для істориків права, широкого кола науковців, а також студентів одним з найважливіших завдань є ґрунтовне і всебічне дослідження державницької політики Ярослава Мудрого, його правотворчої діяльності.

З розлогими доповідями на цьому заході виступили: д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн **В. Д. Гончаренко**; д-р філос. наук, професор, завідувач кафедри культурології **В. О. Лозовой**; д-р іст. наук, професор кафедри теорії держави і права **Г. Г. Демиденко**.

Професор **В. Д. Гончаренко** у своїй доповіді підкреслив, що Ярослав Мудрий – визнаний державний діяч, мислитель, державник-книжник, просвітник, великий князь-будівничий і великий киянин – всю свою енергію спрямував на процвітання та розвиток України. За Ярослава Мудрого Київська Русь досягла свого найбільшого політичного і культурного піднесення, займала домінуюче становище у всій східній частині тогочасної Європи. Під керівництвом Ярослава Мудрого був створений перший збірник писаного руського права – «Правда Ярослава», норми якої захищали людське життя і право власності. Згодом «Правда Ярослава» стала складовою частиною видатної пам'ятки права Київської Русі – «Руської Правди», яка не поступалася відомим середньовічним пам'яткам права країн Заходу. Чимало зусиль доклав Ярослав Мудрий у справі розвитку торгівлі, як внутрішньої, так і зовнішньої, а також створення фінансової системи Київської Русі. Добре розуміючи велике значення християнства для існування міцної, єдиної держави, Ярослав Мудрий активно сприяв поширенню його в Київській Русі. Також загальновідомо, що Київська Русь за часів князювання Ярослава Мудрого була могутньою та мала високий міжнародний авторитет.

Доповідь професора **Г. Г. Демиденка** була власне презентацією авторського науково-популярного історико-правового нарису про Ярослава Мудрого, в якому проаналізовані й відтворені факти життя, грані особистості, політики, законотворчість великого київського князя (Ярослав Мудрий – великий князь Русі: науково-популярний нарис / Г. Г. Демиденко. – Х. : Право, 2013. – 352 с.). Доповідач значно розширив і об'єктивно проаналізував широке коло відомостей з історичних джерел і літератури, на основі методології історичної науки осмислив контекст часу, обставин, в яких діяв Ярослав Мудрий. Він зауважив, що історія завжди повчальна, якщо враховуються її уроки. Часи правління Ярослава Мудрого в першій половині XI ст. нащадки назвуть «золотою добою» Русі, вершиною її розквіту. Це – славна сторінка в історії вітчизняного державотворення, якою маємо пишатись. Великий князь Київської Русі сам очолював військо в битвах, замирював повстання, ризикуючи не лише посадою, а й життям, домогся економічного розквіту країни, взаєморозуміння між владою і народом зваженою соціальною політикою, створив перший правовий кодекс, заклав основи кримінального і цивільного права, завоював авторитет у провідних монархів Європи, започаткував міцні родинні зв'язки з ними.

Професор **В. О. Лозовий** у своїй доповіді охарактеризував постать Ярослава Мудрого у розвитку культури Київської Русі. Як Великий князь Київської Русі Ярослав провадить системну політику розбудови держави та розвитку духовної культури народу. У 1037 р. було побудовано Софійський собор, в якому оригінальні розписи, мозаїчні зображення, орнаменти. Це видатна пам'ятка світового зодчества. У цьому ж році Ярослав заснував бібліотеку Софії Київської. При ній майстерню з переписування і перекладання книг (з грецької мови). 1037 – 1039 рр. – було створено перший літописний звід. Також був побудований Києво-Печерський монастир, який став осередком духовної культури, зокрема освіти та православної віри. Київ, за князювання Ярослава, збагатився Золотою брамою, храмами, монастирями, чудовими світськими спорудами.

Однією із найважливіших турбот урядової діяльності Ярослава Мудрого, спрямованої на зміцнення об'єднаного значення Києва, була православна церква. Він добре розумів її місце в структурі феодальної держави, розвитку її могутності та єдності і не шкодував коштів для того, щоб становище церкви було якомога міцнішим, а християнство поширювалось. Ще за Володимира Великого церква одержала соціальний статут, що визначав її правовий статус у системі державного управління. Чимало зусиль Ярослав доклав внутрішньому устрою православної церкви, її незалежності від Візантії, її патріарха. У всіх міських центрах розгорнулося будівництво храмів, почалося заснування монастирів. У зв'язку з великим церковним будівництвом розвивались архітектура та інші види мистецтва. Виріс міжнародний авторитет церкви.

За Ярослава Мудрого значного успіху досягли різні складові культури і зокрема, освіта. У Софійському соборі перекладалися на старослов'янську мову грецькі книги, створювалися оригінальні літературні твори. У Києві та

інших містах відкривалися школи грамоти, засновувалися бібліотеки. У давньоруських школах і бібліотеках виховалось багато видатних літописців і літераторів, богословів і філософів, публіцистів, які продовжили політику Ярослава Мудрого на подальший розвиток духовної культури свого народу.

В. М. Єрмолаєв – д-р юрид. наук, професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн високо оцінив працю Г. Г. Демиденка, підкресливши, по-перше, надзвичайно широке залучення автором всіх доступних джерел – літописів та історичних хронік, скандинавських саг, свідчень іноземних сучасників, пам'яток давньоруського права, церковної агіографії, краєзнавчих, археологічних і нумізматичних матеріалів, широкого кола спеціальної літератури з історії держави і права Київської Русі. Звідси – просторовий і достовірний і науково-довідковий апарат цього дослідницького нарису, маса маловідомих і вельми цікавих фактів. По-друге, новизну дослідника в історико-правовому підході до вивчення біографії Ярослава Мудрого. Рецензована книга є актуальним виданням не лише з огляду на її значну пізнавальну цінність, а й завдяки її публіцистичності, вона спрямована на захист істини в науці і правдивої історії українського народу, його славних імен.

З науковим повідомленням «Київська митрополія як підсумок боротьби Ярослава Мудрого за суверенність держави» виступив **С. І. Власенко** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн. Він наголосив на тому, що суттєвий вплив на життя і діяльність суспільства має віра, і вона завжди впливала на становлення і утвердження будь-якої держави. Також він звернув увагу на послідовну боротьбу Ярослава Мудрого за створення самостійної митрополії, що відбулося у 1051 р. Першим митрополитом став Іларіон. Його праця «Слово про закон і благодать» (1037 – 1050) сприяла зближенню народів, що входили до складу Русі. Як писав сам автор, його праця повинна була бути «ведома и слышима» всіма кінцями землі. Призначення Київського митрополита дозволило Ярославу Мудрому самостійно, без участі Візантії, розробити і ввести в дію церковний статут, створити церковний суд, вести більш рішучу боротьбу з прибічниками старої віри проти християнства, чаклунства, розпусти та іншого, а це в свою чергу сприяло посиленню центральної влади.

«Церковні статуту Володимира і Ярослава як правова основа православного моногамного шлюбу у Київській Русі» – з таким повідомленням виступив **Д. А. Тихоненков** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн. Він наголосив, що з прийняттям християнства з'явилися церковні суди, які розглядали сімейні спори (в тому числі майнові і спадкові), боролися з подружніми зрадами, позашлюбними зв'язками, статевими відхиленнями і збоченнями. До їх компетенції належали справи про викрадення дівчат, аборти, згвалтування тощо. Він підкреслив, що мотивація боротьби міститься в «Уставе князя Владимира Святославовича о десятинах, судах и людях церковных», який вперше визначив коло

цих справ (див. ст. 9 Синодальної редакції Статуту). Церковні статuti багато в чому стали рецепцією візантійського права, в тому числі Номоканона, а також давньоєврейського права (деякі положення майже дослівно відтворюють записи Мойсея). Відмінною рисою є наявність у церковних статутах більш м'яких покарань (поміщення в церковний дiм, молитва, піст і т. п.). Упровадження церковних статутів та практика їх застосування сприяли витісненню старих язичницьких звичаїв і утвердженню православного моногамного шлюбу з обмеженими можливостями розлучення.

З повідомленням «Передумови виникнення страхування в Київській Русі за Руською Правдою» виступила **К. М. Лісогорова** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн, що перші свідчення щодо запровадження страхування в Київській Русі відображені в Руській Правді. Особа, беручи участь у сплаті колективної віри, так би мовити, страхувала себе на майбутнє у разі настання подібних обставин.

Міжнародні відносини за доби Ярослава Мудрого охарактеризував **В. А. Лизогуб** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн. За час свого правління Ярослав зумів забезпечити зміцнення на європейській політичній арені статусу Русі як великої держави. Укладаючи нові союзи і міждержавні відносини, Ярослав постійно балансував, не допускаючи посилення будь-якої країни, але при нагоді прагнучи підвищити авторитет Київської держави. Внесок Ярослава Мудрого у зовнішню політику та розвиток дипломатії Київської держави неоціненний. У сфері зовнішньої політики Ярослав, як і його батько, більше сподівався на дипломатію, ніж на зброю. Він зумів забезпечити для Київської Русі визнання і високий авторитет на міжнародній арені. Королі майже всіх західних держав вважали почесною пов'язати себе родинними зв'язками з Ярославом Володимировичем. Ці факти засвідчують високий міжнародний авторитет Київської Русі як передової й могутньої держави, що утвердилася на очах Європи впродовж життя двох поколінь. Велич діянь Ярослава, який підніс державу до рівня тогочасного цивілізованого світу, дала можливість майбутнім поколінням відчувати себе невіддільною частиною загальноєвропейського історичного процесу.

«Основні технічні прийоми порівняльного історико-правового аналізу» (на прикладі Руської Правди Ярослава і Салічної Правди) тема виступу **Д. А. Шигаля** – канд. юрид. наук, доцента кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн. Він наголосив на важливості того, що при проведенні порівняльного аналізу історико-правових об'єктів суттєво полегшує цей процес складання глосарію та довідника компаративного дослідження. Особливо актуальним це є під час проведення порівняння стародавніх джерел. Саме встановлення у повному обсязі змісту Руської Правди та Салічної Правди доцільним є формування категоріального апарату дослідження через складання спеціальних таблиць, де різні терміни та структури, що описують однакові правові явища приводяться до єдиного знаменника шляхом визначення об'єднуючої категорії.

З повідомленням «До питання значення законотворчої діяльності Ярослава Мудрого» виступила **І. М. Скуратович** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн і акцентувала увагу на заповіті Ярослава Мудрого до синів (Ярославів ряд), який мав за мету розподіл земель і політичної влади між ними, із застосуванням принципу старшинства у рамках родини; підкреслила новаторський характер цього документа, котрий фактично вперше встановив порядок престолонаслідування на Русі.

«Питання громадського піклування у східних слов'ян» висвітив **Ю. М. Походзіло** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн, наголосивши, що на всіх етапах розвитку суспільства надавалася допомога тим, хто з різних причин самотійно не міг забезпечити свою життєдіяльність. Закріпленню у вже сформованих у східних слов'ян традицій соціальної допомоги багато в чому сприяли імперативи християнської релігії які втілилися в «Уставі Святого князя Володимира, крестившого Руськую землю, о церкових судех».

Тему «Удосконалення податкової системи Київської Русі у IX-X ст.» порушив **Є. О. Васильєв** – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн, звернувши увагу на те, що запровадження податкових платежів відбувалося ще до зародження держави Київська Русь. Податки збиралися переважно в натуральній формі і називалися – данина, подимне, поплужне, полюддя тощо. Подальше удосконалення податкової системи Київської Русі було здійснено Ярославом Мудрим.

Пономарьова Г. П., канд. юрид. наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн виступила з повідомленням «Церковний статут великого князя Ярослава». Цей статут був одним із основних джерел давньоруського права. Вважається, що він був укладений Ярославом Мудрим з митрополитом Іларіоном, про що зазначається в ньому самому. Водночас інші дослідники стверджують, що статут утворився шляхом приватної кодифікації норм церковного права у XII, або навіть XIII – XIV ст. під впливом західних середньовічних джерел, а приписали його Ярославові задля надання давності документу, підкреслення авторитету законодавця. Статут поділяється на три частини. У вступі йдеться про те, що князь Ярослав Володимирович, радячись із митрополитом Іларіоном, переглянув і підтвердив статут свого батька. До того ж Ярослав доповнив його новими постановленнями, що розширювали сферу церковної підсудності. Основна частина визначала провини, що підлягали розгляду церковним судом, та осіб, що були в церковній підсудності, а також містила норми про шлюбні справи. Усі такі злочини та проступки Статут розділяв на церковно-цивільні, тобто ті, що підлягали спільному суду князівської та церковної влади (наприклад, згвалтування, толока, перелюбство чоловіка від дружини та ін.), і виключно церковні, такі, що належали до виключної компетенції церковного суду. Норми про шлюбні справи визначали, зокрема, незаконність шлюбів, наслідки відмови від укладання шлюбу після договору, підстави для розлучення. Заключна

частина Статуту вказувала на те, що всі тяжби й усякі справи, що стосувалися церковних людей, були підсудні виключно суду єпархіального архієрея. Закляття визначало моральну відповідальність князя-нащадка, який схотів би порушити статут предків, та юридичну відповідальність порушника-посадовця: «суд і кара за законом», тобто за Номоканоном.

З доповіддю «Посадова і функціональна ідентифікація вірника за Руською Правдою» виступила **Н. С. Стеценко** – канд. юрид. наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, яка зазначила, що історичні пам'ятки права Київської Русі розглядали збір «віри» в якості важливого напрямку фіскальної діяльності князя та його слуг (посадових осіб), як однієї з дохідних статей державної казни. Для виконання цієї функції у князівському апараті управління спеціально виділявся вірник, який прямо отримав свою назву від «віри» як фінансового збору за злочини. Доповідач акцентувала увагу на наукових дискусіях, щодо роз'їзного чи осілого характеру вірника. Стаття 42 Короткої Правди чітко вказує на роз'їзний характер. У подальшому факт децентралізації суду та розправи, впровадження та укріплення місцевого апарату вказують на початок процесу осілости княжих слуг, а також і вірника.

Асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Н. О. Харасик** сконцентрувала увагу на правовій природі договору особистого найму у Київській Русі, зауваживши, що феодальному суспільству була не властива наймана праця і застосовувалася в рідкісних випадках, оскільки наймання працівника було пов'язане з його економічним становищем – воно дуже швидко переростало у феодальну залежність.

З підсумковим словом виступив професор В. Д. Гончаренко, який подякував усім учасникам круглого столу, підкресливши актуальність подальшого поглибленого наукового дослідження історії держави і права, зокрема Київської Русі.

Матеріали підготували: В. Д. Гончаренко, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України; Н. С. Стеценко, кандидат юридичних наук